

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.53>

ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кожемякіна Т.В.,

аспірантка,

кафедра адміністративного права та процесу,

Навчально-науковий інститут права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0009-7700-5380

e-mail: knu.kaf_adminlaw_process@ukr.net

Кожемякіна Т.В. Фактори ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

В статті досліджено фактори ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Наголошено, що Визначення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ не можливе без врахування видів функцій, що реалізує дана посадова особа. На практиці бувають випадки, коли публічно-владний суб'єкт ефективно виконує одну функцію і не дуже ефективно іншу, що не дозволяє загалом дати об'єктивну оцінку його діяльності. Встановлено, що Уповноважений у справах ЄСПЛ реалізує сьогодні три функції – представницьку, координаційну і інформування. Кожну із представлених функцій можна оцінити за шкалою «ефективно» – «не дуже ефективно» – «неефективно». Якщо на підставі аналізу особливостей виконання функцій Уповноваженого у справах ЄСПЛ ми дійдемо висновку, що всі три функції реалізуються ефективно, то слід буде визнати і ефективність реалізації його адміністративно-правового статусу. Якщо ж на підставі такого аналізу ми дійдемо висновку, що дві функції реалізуються ефективно, а одна – не дуже ефективно, то й загалом слід буде констатувати, що адміністративно-правовий статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ реалізується «не дуже ефективно». Доведено, що до чинників, які ускладнюють визначення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ, віднести наступні: а) не завжди діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ може бути виміряна кількісними показниками; б) якісні показники діяльності даної посадової особи є достатньо суб'єктивними і, відповідно, складними у вимірюванні; в) змістовно представницька, координаційна діяльності та діяльність щодо інформування європейських структур суттєво різняться між собою, що ускладнює загальну оцінку ефективності діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ; г) наявність спільного результату діяльності публічно-владних суб'єктів, коли зусилля Уповноваженого є лише частиною спільних зусиль щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні (особливо, коли мова йде про представницьку і координаційну діяльності). Зроблено висновок, що фактори ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ можна поділити на три групи: 1) зовнішні; 2) внутрішні; 3) змішані.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Уповноважений у справах ЄСПЛ, ефективність, фактори ефективності, реалізація адміністративно-правового статусу.

Kozhemyakina T.V. Factors of effectiveness of the implementation of the administrative and legal status of the Commissioner for the European Court of Human Rights.

The article examines the factors of effectiveness of the implementation of the administrative-legal status of the Commissioner for the ECHR. It is emphasized that determining the effectiveness of the implementation of the administrative-legal status of the Commissioner for the ECHR is not possible

without taking into account the types of functions that this official performs. In practice, there are cases when a public authority entity effectively performs one function and not very effectively another, which does not allow for an objective assessment of its activities in general. It has been established that the Commissioner for the ECHR currently performs three functions – representative, coordinating and informing. Each of the presented functions can be assessed on the scale of «effective» – «not very effective» – «ineffective». If, based on the analysis of the features of the implementation of the functions of the Commissioner for the ECHR, we conclude that all three functions are implemented effectively, then the effectiveness of the implementation of his administrative-legal status should also be recognized. If, on the basis of such an analysis, we conclude that two functions are implemented effectively, and one is not very effectively, then in general it should be stated that the administrative and legal status of the Commissioner for the ECHR is implemented “not very effectively”. It has been proven that the factors that complicate the determination of the effectiveness of the implementation of the administrative and legal status of the Commissioner for the ECHR include the following: a) the activities of the Commissioner for the ECHR cannot always be measured by quantitative indicators; b) the qualitative indicators of the activities of this official are quite subjective and, accordingly, difficult to measure; c) the content of the representative, coordination activities and activities related to informing European structures differ significantly from each other, which complicates the overall assessment of the effectiveness of the activities of the Commissioner for the ECHR; d) the presence of a joint result of the activities of public authorities, when the efforts of the Commissioner are only part of the joint efforts to implement the decisions of the ECHR in Ukraine (especially when it comes to representative and coordination activities). It is concluded that the factors of the effectiveness of the implementation of the administrative and legal status of the Commissioner for the ECHR can be divided into three groups: 1) external; 2) internal; 3) mixed.

Key words: administrative-legal status, Commissioner for the ECHR, efficiency, efficiency factors, implementation of administrative-legal status.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Визначення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ не можливе без врахування видів функцій, що реалізує дана посадова особа. На практиці бувають випадки, коли публічно-владний суб'єкт ефективно виконує одну функцію і не дуже ефективно іншу, що не дозволяє загалом дати об'єктивну оцінку його діяльності.

Уповноважений у справах ЄСПЛ реалізує сьогодні три функції – представницьку, координаційну і інформування. Кожну із представлених функцій можна оцінити за шкалою «ефективно» – «не дуже ефективно» – «неефективно». Якщо на підставі аналізу особливостей виконання функцій Уповноваженого у справах ЄСПЛ ми дійдемо висновку, що всі три функції реалізуються ефективно, то слід буде визнати і ефективність реалізації його адміністративно-правового статусу. Якщо ж на підставі такого аналізу ми дійдемо висновку, що дві функції реалізуються ефективно, а одна – не дуже ефективно, то й загалом слід буде констатувати, що адміністративно-правовий статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ реалізується «не дуже ефективно».

У зв'язку з цим, актуальним бачиться дослідження засад ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Загальні питання реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ розглядалися в працях таких вчених, як М. Баламуш, М. Лазарева, О. Миколенко, Б. Муқан і ін.

Втім, питання ефективності діяльності осіб на політичних посадах в органах виконавчої влади не стало предметом сучасних досліджень в адміністративному праві, а тому потребує до себе уваги як з боку практиків, так і з боку науковців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою написання статті є аналіз факторів ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що в Україні рішення ЄСПЛ, по-перше, виконуються не тільки через інститут Уповноваженого у справах ЄСПЛ (що закріплено в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [1]), по-друге, використовуються в діяльності інших публічно-владних суб'єктів.

Наприклад, О. Андрійченко і О. Чернецька звертають увагу на чинники, які обумовлюють необхідність використання національними судами рішень ЄСПЛ:

1) наявність в національному законодавстві «прогалів у регулюванні прав людини та основних положень свобод, які визначені у Конвенції та протоколах до неї» [2, с. 285];

2) необхідність «реалізації на практиці основних принципів Конвенції, оскільки чинному законодавству вони не відомі (наприклад, «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція» тощо)» [2, с. 285].

Тому важливо акцентувати увагу на тому, що терміни «виконання рішень ЄСПЛ» та «використання рішень ЄСПЛ» має різне змістовне навантаження, перше пов'язане із обов'язковим виконанням прийнятого по відношенню до України рішення ЄСПЛ, а друге – із додатковим обґрунтуванням публічно-владним суб'єктом свого рішення по справі шляхом посилання на рішення ЄСПЛ.

Щоб не заглиблюватись у дискусії щодо критеріїв визначення ефективності будь-якого державно-правового явища, які широко представлені в науковій літературі [3, с. 341–428; 4], хочемо взяти за основу комплексне дослідження А.А. Казанчан «Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування: питання теорії та практики» [5], в якому автор детально аналізує: а) критерії оцінювання ефективності; б) фактори, що впливають на ефективність; в) методики оцінювання результатів правозастосовної діяльності. Ґрунтовних же праць, які розглядають ефективність та її зв'язок із, наприклад, функціями чи іншими елементами адміністративно-правового статусу, представлено достатньо в юридичній літературі [6; 7]. Втім, одна частина із них присвячувалась ефективності правового регулювання (О.А. Котенко, Я.І. Ленгер, О.М. Мельник, О.М. Миколенко та ін.), визначення якої вимагає наявності своїх специфічних критеріїв та методик оцінювання, відмінних від критеріїв та методик оцінювання ефективності діяльності будь-якого публічно-владного суб'єкта. Друга ж частина комплексних наукових праць присвячувалась аналізу «державного управління» як управлінського явища і управлінської категорії, що, на нашу думку, віддаляє нас від публічного адміністрування як правового явища та правової категорії, бо, як вже зазначалося в попередніх підрозділах дисертації, ми розглядаємо діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ як публічне адміністрування. Наприклад, Д.М. Павлов зазначає: «На підставі аналізу досліджень з теорії управління щодо визначення співвідношення категорій “орган виконавчої влади” та “орган державного управління”, автор приєднується до твердження про те, що, оскільки переважний обсяг своїх повноважень органи виконавчої влади реалізують у сфері державного управління, їх можна називати органами державного управління» [8, с. 86]. Наша наукова свідомість передбачає, що Уповноважений у справах ЄСПЛ не є суб'єктом державного управління, а є суб'єктом, що реалізує публічно-владні повноваження. Це дискусійне питання в науці адміністративного права, яке потребує окремої аргументації в межах окремого дисертаційного дослідження.

Дослідження ж А.А. Казанчан корисне для розкриття нашої проблематики тим, що пов'язане із визначенням ефективності діяльності щодо виконання вимог національного законодавства, до якої безумовно відноситься і діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Взвзявши за основу загальні підходи до визначення ефективності правозастосовної діяльності, що були обґрунтовані А.А. Казанчан, можна: а) запропонувати критерії оцінювання ефективності Уповноваженого у справах ЄСПЛ; б) визначити фактори, що впливають на ефективність його представницької, координаційної діяльності та діяльності щодо інформування; в) з'ясувати методики оцінювання результатів діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ.

Отже, А.А. Казанчан зазначає, що мірилами оцінювання діяльності будь-якого публічно-владного суб'єкту можуть бути не тільки ефективність, а й інші критерії, наприклад, «дієвість», «результативність», «якість», а іноді «продуктивність» [5, с. 117]. Відповідно, кожному такому «мірину оцінювання» вчений дає характеристику, розкриває їх зміст та називає відмінності один від одного. Не будемо поглиблюватись у цю проблематику, адже вона виходить за межі предмету нашого дослідження, хоча підкреслимо, що в науковій літературі неодноразово піднімалися питання щодо необхідності розмежування між собою понять «ефективність» та «якість» [9, с. 9–14]. З цієї точки зору можна констатувати, що в історії розвитку суспільства та держави були випадки:

– коли суб'єкт діяв ефективно (зовнішньо-результативний аспект), але неякісно (внутрішньоорганізаційний аспект), наприклад, єгипетські піраміди були побудовані за рахунок рабської праці;

– коли суб'єкт діяв якісно (внутрішньоорганізаційний аспект), але неефективно (зовнішньо-результативний аспект), наприклад, фірми, що збанкрутували, створювали для своїх працівників комфортні умови праці.

А.А. Казанчан же вважає, що серед критеріїв визначення ефективності правозастосування слід виділяти: а) якість діяльності; б) призначення та результативність діяльності [5, с. 117]. Тобто, «якість», на думку вченого, є важливим критерієм ефективності, з чим в повній мірі погоджуємось. На нашу думку, «якість» та «ефективність», хоча і мають своє змістовне наповнення, по-перше, доповнюють один одного, по-друге, іноді ефективність діяльності напряму залежить від її якості. Наприклад, якщо публічні службовці працюють в нестерпних чи непридатних для цього умовах, то і результати діяльності публічно-владного суб'єкту, в якому вони працюють, будуть неефективними. Втім наголошуємо, що «якість» не завжди напряму впливає на ефективність, більш того відомі випадки, коли ефективність досягалася за рахунок нехтуванням якістю (збільшення робочих годин в неділі, зменшення відпустки працівників тощо). Таким чином, критеріїв визначення ефективності діяльності публічно-владних суб'єктів можна поділити на обов'язкові та факультативні, де до обов'язкових відноситься «результативність діяльності» (коли мета діяльності публічно-владного суб'єкта співпадає із реальними результатами його діяльності), а до факультативних – «якість реалізації адміністративно-правового статусу» (мова йде про умови функціонування публічно-владного суб'єкта).

А.А. Казанчан наголошує, що «складним і досі не розробленим залишається питання щодо критеріїв ефективності правозастосовної діяльності» [5, с. 117]. Погоджуємось із цим твердженням, адже велика кількість науковців намагається запропонувати своє бачення критеріїв визначення ефективності, втім ці думки є авторськими індивідуальними науково-обґрунтованими позиціями, які, з одного боку, можна враховувати і використовувати під час інших досліджень, а, з іншого, можна ігнорувати, бо вони не є загально визнаними в науці та підтвердженими практикою. Тому маємо в науці адміністративного права безліч авторських позицій щодо «ефективності» та її критеріїв і жодного доктринального визначення. Більш того, складність визначення ефективності полягає у тому, що юристам-дослідникам доводиться звертатись до математичних формул обчислення ефективності, що, знову ж таки, не притаманне юридичній науці, а якщо і використовується в окремих сферах, то як виключення із загального правила.

Відповідно, А.А. Казанчан запропонував перелік чинників, які на сьогодні ускладнюють визначення ефективності правозастосовної діяльності.

По-перше, «не завжди результати застосування права тим чи іншим органом, посадовою особою можуть бути виміряні кількісними показниками, а якісні критерії є доволі суб'єктивними й складними у вимірюванні» [5, с. 98]. Наприклад, відповідальним органом за виконання рішень ЄСПЛ в Україні є Міністерство юстиції України, тоді як координацію щодо виконання рішень ЄСПЛ здійснює Уповноважений у справах ЄСПЛ. В даному випадку всі статистичні дані про виконання рішень ЄСПЛ в Україні будуть свідчити про «ефективність» чи «неефективність» діяльності Міністерства юстиції України як відповідального за це владного органу і лише опосередковано про ефективність чи неефективність діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Стосовно ж «якості» діяльності Уповноваженого ЄСПЛ взагалі важко говорити, бо це може зробити або сам Уповноважений, або особи, які з ним співпрацюють.

По-друге, на думку А.А. Казанчан, правозастосовна діяльність може бути різною за змістом, а тому іноді складно скласти узагальнену оцінку ефективності такої діяльності [5, с. 99]. При цьому, помилки у оцінці ефективності лише одного виду діяльності можуть позначитись на загальній оцінці ефективності діяльності публічно-владного суб'єкту. Діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ теж не однорідна, бо в одних випадках він здійснює представництво інтересів України в європейському судочинстві, в другому випадку – координує діяльність публічно-владних суб'єктів щодо виконання рішень ЄСПЛ, а в третьому – інформує європейські структури про результати виконання таких рішень. Всі три види діяльності можуть мати різний рівень ефективності, що, в свою чергу, може вплинути на загальну оцінку ефективності Уповноваженого у справах ЄСПЛ.

По-третє, на думку А.А. Казанчан, ефективність діяльності публічно-владного суб'єкту завжди визначається через оцінку результатів його діяльності, втім результати такої діяльності не завжди очевидні та можуть проявлятися через тривалий час, що ускладнює визначення ефективності діяльності публічно-владних суб'єктів в конкретний період їх функціонування [44,

с. 99]. Специфіка діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ в тому, що не завжди результати європейського правосуддя і виконання рішень ЄСПЛ в Україні є виключно результатами зусиль і діяльності цієї посадової особи. В даному випадку мова йде про спільний результат ЄСПЛ та учасників правосуддя (якщо мова йде про функцію представництва), про спільний результат всіх публічно-владних суб'єктів, що були залучені до виконання рішень ЄСПЛ в Україні (якщо мова йде про координаційну функцію). Тобто вклад зусиль Уповноваженого у справах ЄСПЛ у загальний результат не завжди є очевидним, що ускладнює визначення ефективності діяльності даної посадової особи в системі органів виконавчої влади.

Втім, погоджуємось із А.А. Казанчан в тому, що складність дослідження критеріїв та показників ефективності не повинна бути перешкодою для досліджень ефективності діяльності публічно-владних суб'єктів [5, с. 99], в тому числі, для досліджень ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого в справах ЄСПЛ.

У зв'язку із цим, пропонуємо до чинників, які ускладнюють визначення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ, віднести наступні: а) не завжди діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ може бути виміряна кількісними показниками; б) якісні показники діяльності даної посадової особи є достатньо суб'єктивними і, відповідно, складними у вимірюванні; в) змістовно представницька, координаційна діяльність та діяльність щодо інформування європейських структур суттєво різняться між собою, що ускладнює загальну оцінку ефективності діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ; г) наявність спільного результату діяльності публічно-владних суб'єктів, коли зусилля Уповноваженого є лише частиною спільних зусиль щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні (особливо, коли мова йде про представницьку і координаційну діяльність).

Також А.А. Казанчан запропонував класифікацію факторів ефективності діяльності публічно-владних суб'єктів на зовнішні та внутрішні [5, с. 105]. До зовнішніх факторів вчений відніс економічні і політичні чинники, рівень законодавчого забезпечення тощо, до внутрішніх – рівень професійної підготовки особи чи осіб, «їх кваліфікацію, психологічний стан окремих працівників, мікроклімат в колективі та інші чинники» [5, с. 105-106]. Слід погодитись з таким підходом до класифікації факторів ефективності діяльності публічно-владних суб'єктів, втім специфіка діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ вимагає виділення ще однієї групи факторів, які одночасно мають зовнішній та внутрішній характер. Мова йде про співпрацю міністра та структурних підрозділів Міністерства юстиції України із Уповноваженим у справах ЄСПЛ та його Секретаріатом. Внутрішній характер така співпраця має, бо і міністерство, і Уповноважений є структурними підрозділами системи центральних органів виконавчої влади, а тому для налагодження ефективної співпраці їм необхідно будувати конструктивні управлінські зв'язки між собою. Зовнішній характер такої співпраці проявляється у тому, що Уповноважений у справах ЄСПЛ функціонує при Міністерстві юстиції України і є його посадовою особою, а тому (хоча це чітко і не прописано в Положенні про Уповноваженого) між Міністром юстиції України та Уповноваженим існують субординаційні відносини. Це свідчить про те, що певний зовнішній субординаційний вплив на Уповноваженого здійснюється.

Отже, за джерелом впливу на результати діяльності фактори ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ можна поділити на три групи: 1) зовнішні (наприклад, економічні, політичні, правові чинники); 2) внутрішні (професійний рівень підготовки, кваліфікація, мікроклімат в колективі, психологічний стан тощо); 3) змішані (рівень співпраці міністра та структурних підрозділів Міністерства юстиції України із Уповноваженим у справах ЄСПЛ та його Секретаріатом).

Висновки. На підставі проведеного дослідження ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого в справах ЄСПЛ можна зробити наступні висновки.

До чинників, які ускладнюють визначення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ, віднести наступні: а) не завжди діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ може бути виміряна кількісними показниками; б) якісні показники діяльності даної посадової особи є достатньо суб'єктивними і, відповідно, складними у вимірюванні; в) змістовно представницька, координаційна діяльність та діяльність щодо інформування європейських структур суттєво різняться між собою, що ускладнює загальну оцінку ефективності діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ; г) наявність спільного результату діяльності публічно-владних суб'єктів, коли зусилля Уповноваженого є лише частиною спільних зусиль щодо

виконання рішень ЄСПЛ в Україні (особливо, коли мова йде про представницьку і координаційну діяльність).

Фактори ефективності реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах ЄСПЛ можна поділити на три групи: 1) зовнішні (наприклад, економічні, політичні, правові чинники); 2) внутрішні (професійний рівень підготовки, кваліфікація, мікроклімат в колективі, психологічний стан тощо); 3) змішані (рівень співпраці міністра та структурних підрозділів Міністерства юстиції України із Уповноваженим у справах ЄСПЛ та його Секретаріатом).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.05.2006 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-p#Text>.
2. Андрійченко О., Чернецька О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284–288.
3. Миколенко О.М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект): дис. ...док-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 484 с.
4. Пікулик О.І. Власюк Н.І. Основні підходи до оцінювання ефективності діяльності органів державного управління. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 93–100.
5. Казанчан А.А. Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування: питання теорії та практики: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2005. 190 с.
6. Ленгер Я.І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 215 с.
7. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 208 с.
8. Павлов Д.М. Організаційно-правові засади забезпечення ефективності функціонування системи органів виконавчої влади (державного управління): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 195 с.
9. Бірченко Ю.І. Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. *Наукові записки. Юридичні науки*. Том 26. С. 9–14. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/139f1bef-48b6-4825-922f-87dfdb4c9487/content>.
10. Данко В.Й., Белов Д.М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 174–182.
11. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
12. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.